

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Valeriu Papahagi

**ÎNVĂȚAȚI
,
AROMÂNI
DIN SECOLUL
AL XVIII-LEA**

Nu toată lumea e încă lămurită asupra rolului jucat în secolele trecute de Aromâni în viața culturală a Europei sud-estice. Se mai găsesc persoane care cred, ca și arheologul frances François Lenormant acum 75 de ani, că „Valahii din provinciile elenice sunt, cu prea puține excepții, cu totul neștiutori de carte” și că „ei nu cunosc nici biserica, nici școala.”¹

Istoriografia noastră e datoare să ditrugă această „legendă neagră” privitoare la ramura sud-dunăreană a neamului nostru și să informeze, prin lucrări de sintesă, pe aceia care și-i închipue încă pe Aromâni ca un popor înapoiat, lipsit de istorie, fără conștiința națională și dedat jafului. Rostul articolului de față e tocmai de a dovedi, în câteva pagini, că Aromânii nu au fost străini nici de biserică, nici de școală.

În secolul al XVIII-lea, care poate fi numit „secolul de aur” al comerțului și al culturii Aromânilor, înfloresc marile centre aromânești *Moscopole* (sau *Voscopole*), *Gramoste* și *Meșova* (sau *Aminciu*). Recentele cercetări istorice au dovedit că Aromânii au avut intense relațiuni comerciale cu Franța, Italia, Spania, Austria, Germania, Polonia și Rusia.

Mulțămită șederii lor în marile centre din Europa, Aromânii izbutesc să cunoască civilizația Apusului. Nu trebuie să ne surprindă deci cuvintele învățatului frances Pouqueville cu privire la instrucțiunea elementului românesc sud-dunărean: „Valahii care au călătorit – și sunt numeroși – vorbesc mai multe limbi și au biblioteci destul de bine înzestrate cu cărți franceze și italiene. Ei posedă bune ediții ale clasicilor greci și un străin găsește la ei ajutoare literare pe care cu greu le-ar putea duce cineva cu sine în călătorii.”²

Metropola culturală a românimii balcanice era, acum două veacuri, Moscopolea. Pouqueville ne spune următoarele despre înflorirea acestui centru românesc: „Se numărau pe la mijlocul secolului trecut aproape patruzeci de mii de suflete, iar în 1788, populația, sporită cu o treime, făgăduia o soartă strălucită creștinilor din această parte aproape necunoscută a Greciei. Școlile din Voscopole înfloreau, civilizația se anunța subt auspiciile religiei și ale slujitorilor săi.”³

Moscopolea are în secolul al XVIII-lea o tipografie,⁴ o bibliotecă,⁵ o Academie sau Școală Superioară.⁶ Fiind reședință de mitropolie,⁷ orașul are o mulțime de biserici.

Colonelul engles William Martin-Leake afirmă că „nu se poate îndoii cineva că existau în a doua jumătate a secolului al XVII-lea la Constantinopol, București, Moscopole și Ianina școli în care se învăța vechea grecească.”⁸

Într-un dicționar în patru limbi, publicat la Veneția în 1786, sunt menționate, la pagina 9, toate școlile grecești de atunci.⁹ În această listă, în care figurează și școlile din București și Iași, găsim următoarele: „În Moscopole, o școală și o tipografie.” Relevăm că tipografia din Moscopole e singura pomenită în listă.

Mergând pe urmele Grecilor, care în epoca aceea frecventează Universitățile italiene, Aromânii moscopoleni și meșoveni, ajung să aibă legături culturale cu marele popor latin de dincolo de Adriatică.

Moscopoleanul *Dionisie Mantuca*, mitropolit al Castoriei în secolul al XVII-lea, a studiat în Italia. Iată ce găsim în *Bibliotheca graeca* (Hamburg, 1722) a lui J. A. Fabricius despre acest învățat aromân: „Dionisie Mantuca, mitropolit al Castoriei, din Moscopolea Macedoniei.

Bărbat cunoscător al limbilor greacă și latină, instruit în filosofia profană și în sfânta teologie și predicator al cuvântului Evangheliei. A audiat profesori în Italia.”¹⁰

La Veneția, colonia grecească și aromânească era strânsă în jurul bisericii San Giorgio dei Greci. Alături de această biserică era Colegiul grecesc întemeiat în secolul al XVII-lea de Toma Filangini. La acest Colegiu a fost director preotul moscopolean *Ioan Halcheu*.

Iată cum ne apare acest învățat moscopolean în *Bibliotheca graeca* a lui J. A. Fabricius: „Ioan Halcheu, Moscopolean, preot, bărbat înțelept și foarte învățat, cunoscător al limbilor greacă, latină și italiană, filosof aristotelic, teolog și predicator. A fost director al Colegiului Flanginian din Veneția.”¹¹

Ioan Halcheu a fost profesorul învățatului Teodor Anastasie Cavalioti Moscopoleanul. Vorbind despre acesta din urmă, Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, scrie în 1774 că „a studiat umanitățile în orașul său natal cu Halcheu, un învățat Moscopolean.” („Die Humaniora hat er in seiner Vaterstadt bei Chalkeus, einem gelehrten Moschopolitanen, studiert.”)¹²

Prin relațiile lor cu Italia, Aromânii ajung să cunoască latina și italiana. Ei au avut umaniștii lor. Umanismul italian nu a fost fără influență asupra culturii elementului românesc sud-dunărean.

Un Ioan Halchia, „Macedonean,” originar „din Moscopole,” își trece în ziua de 1 August 1692 la Roma, „în Colegiul roman,” doctoratul în filosofie și teologie, ca „elev al Colegiului grecesc.”

Ni s-a păstrat, în șpalt, titlul tesei lui: *Conclusiones Theologicae disputabuntur publice Romae in Colegio Romano a Joanne Chalchia Macedone, Collegii Graecorum alumno, Anno 1692, mense..., die..., hira... Romae, ex Typographia Joannis Jacobi Komarek, 1692.*¹³

La 23 Septembrie 1706, *Dimitrie Halchia*, „din Moscopole” - probabil rudă a celui precedent, - obține, tot la Roma, titlul de doctor.¹⁴

Nicolae Mavrocordat, Domn al Țării Românești, are ca secretar pe *Dimitrie Procopiu Pamperi* din Moscopole, un alt cunoscător al limbii latine. Iată biografia acestui Moscopolean după Zavira:

„Dimitrie Procopiu Pamperi a audiat pe învățații din Constantinopol, a slujit ca secretar al lui Nicolae Mavrocordat și a fost trimes de acesta la Padova pentru studiul medicinei. La întoarcere a devenit profesorul fiului susnumitului Nicolae, anume Constantin, și medicul Curții acestuia. Era din Voscopolea Macedoniei, medic-filosof, bărbat erudit în cultura elină, după cum se poate vedea din opera lui. A slujit probabil și ca profesor la Școala din București.”¹⁵

Chesarie Daponte, în al său catalog istoric al oamenilor însemnați din secolul al XVIII-lea, după ce vorbește de Dimitrie Moraitul Notara, ne spune următoarele despre secretarul lui Nicolae Mavrocordat:

„Dimitrie Pamperi Procopiu, mi se pare că este din Ohrida sau din Moscopole, și acesta medic și filosof și cu o erudiție adâncă atât la grecește cât și la latinește, omonim și contemporan cu cel precedent. A murit și acesta în București, Dumnezeu să-i ierte pe amândoi, căci erau oameni buni și podoaba Bucureștilor și stimați de către Domni și boeri.”¹⁶

În volumul al XI-lea din *Bibliotheca graeca* a lui Johann-Albert Fabricius, publicată la Hamburg în 1705-1728, găsim, printre altele, și o listă a erudiților greci din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, operă a lui „Dimitrie Procopiu Macedoneanul Moscopolean:” *Demetrii Procopii Macedonis Moschopolitae succincta eruditorum graecorum superioris et praesentis saeculi recensio, conscripta mense Junio A. C. MDCCXX,*¹⁷ *transmissaque Bucuresto et nunc primum edita, cum latina versione.*¹⁸

Elenismul german, în cuvântul său „cătrecetitor,” ne spune că a obținut manuscrisul lui Dimitrie Procopiu mulțumită lui Nicolae Mavrocordat: „... În sfârșit am adăugat plăcuta informație,

poate mai scurtă decât ai fi dorit, a distinsului bărbat *Dimitrie Procopiu* Moscopoleanul, cu privire la erudiții recentți ai Greciei, transmisă mie de curând, din București, mulțumită Prea Înaltului Principe.”

Un alt Moscopolean, *Ambrosie Pamperi* trece și el prin Principatele române. Iată ce scrie Zavira despre acesta:

„Ambrosie Pamperi, ieromonah. S-a născut la Voscopole, în 1733. Cunoscător al limbilor elină și valahă, a cutreerat Vlahia, Moldova, Germania și Ungaria. A slujit ca efimeriu la capela ortodocșilor din Leipzig.”¹⁹

În 1777 apare la Leipzig, în tipografia lui Breitkopf, o culegere de scrieri închinată lui Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării Românești. În această culegere de 36 de pagini, alcătuită de Nicolae Vellerà, găsim și niște „Elogii în prosă ale ieromonahului Ambrosie al lui Pamperi către prea înălțatul și prea evlaviosul stăpân al nostru și Domn al întregii Ungro-Vlahii Ioan Alexandru al lui Ion Ipsilanti, Voevod.”²⁰

Teodor Anastasie Cavaloti, din Moscopole, e unul din cei mai de seamă învățați aromâni din secolul al XVIII-lea. El este autorul unei cărți intitulată *Protopiria* și tipărită la Veneția, în 1770, în care eruditul moscopolean dă pe trei coloane un vocabular paralel al limbilor greacă populară, albanesă și aromână.

Protopiria ajunge în mâinile lui Johann Thnmann, mulțumită lui Constantin Hagi Gheorghiu Gehani Moscopoleanul, elev al lui Cavaloti, care studiază la Halle. Thunmann reproduce vocabularul lui Cavaloti în lucrarea sa *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (Leipzig, 1774).²¹

Învățatul profesor dela Halle e informat de Constantin Hagi Gehani și asupra autorului *Protopiriei*:

„Cartea în care se găsește această culegere de cuvinte s-a tipărit la Veneția, în 1770, la Antonio Bortoli. Autorul este protopopul și prea-distinsul predicator din Moscopolea Macedoniei, d. Teodor Cavaloti. El este un bărbat învățat, cel mai învățat la neamul său și a studiat cu folos limbile, filosofia și matematica. Deoarece el cunoaște și vorbește greaca, valaha și albanesa ca limbi materne, a fost îndemnat de compatriotul său d. Gheorghe Tricupa, zis Kosmiski, negustor patriot și prieten al științei, să scrie această Protopirie spre folosul Grecilor, și apoi acesta a tipărit-o la Veneția, cu cheltuiala sa.”²²

Hagi Gehani vorbește lui Thunmann despre studiile făcute de Cavaloti și despre operele inedite ale acestuia: „El este născut la Moscopole. Are acum 46 de ani. Umanitățile le-a studiat în orașul său natal cu Halcheu, un învățat Moscopolean, și cu Sevastos din Castoria, econom al bisericii castoriene; filosofia și matematica le-a studiat la Ianina cu învățatul Eugeniu,²³ care se află acum la Petersburg iar atunci era director al școlii lui Caragiani și a lui Maruți în susnumitul oraș. El a scris aproape asupra tuturor științelor filosofice. Din aceste scrieri însă nu s-a publicat nimic.”²⁴

Iată ce scrie și Zavira despre Cavaloti:

„Teodor Anastasie Cavalotul, din Cavala,²⁵ bărbat genial. Prin colecta arămarilor a fost trimes la Ianina, unde a primit învățătura d-lui Eugen Vulgaris. După câțiva ani, plecând Eugen la Cojani, a venit cu el și Teodor. Întorcându-se la Voscopole, a slujit acolo, timp de trei ani, ca profesor la Școala de curând întemeiată. Apoi, căsătorindu-se la Voscopole a devenit preot, protopop și

predicator. După sfințirea sa a predat aci mulți ani. Ducându-se, după aceea, la Constantinopol, a devenit, prin scrisoare patriarhicească, predicator. În sfârșit, după ce a umblat prin Germania, s-a dus de acolo la Veneția, iar pe la anul 1786 a încetat din viață la Voscopole.”²⁶

De curând, d. Victor Papacostea, care a publicat un studiu cu privire la trei manuscrise de ale lui Cavalioti păstrate la Academia Română, - o logică, o fizică și o metafizică - a arătat înrăurirea lui Gassendi, a lui Malebranche și a lui Leibniz asupra învățatului aromân, profesor la Academia din Moscopol, „socotit între factorii de progres și reformă pe care cultura orientală i-a avut în secolul al XVIII-lea.”²⁷

Constantin Hagi Gheorghiu Gehali din Moscopol a fost elev al lui Cavalioti. E un personaj interesant prin viața de student călător și setos de învățătură pe care o duce. Dragostea Moscopoleanului pentru știință e foarte explicabilă la un om din secolul al XVIII-lea, la un contemporan al Enciclopediei. Hagi Gehani colindă marile centre universitare din Europa. Îl găsim în Slovacia, la Modra, în Germania, la Viena, la Halle și la Göttingen, în Franța, la Paris, în Anglia, la Londra și la Cambridge, în Olanda, la Leida și la Amsterdam, în Italia, la Veneția și la Roma, la Constantinopol, în Țara Românească, în Polonia. Cunoaște latina și germana.²⁸ Scrie versuri în greceasca clasică. Pomenim, printre operele sale, trei poeme închinare marilor suverani luminați ai secolului al XVIII-lea: Iosif al II-lea, Frederic al II-lea și Ecaterina a II-a, un „poem eroico-elegiac” dedicat „Englesilor și Belgienilor, prea generoși prieteni al Muselor și prea nobili studenți,” precum și un poem eroico-elegiac pentru Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării Românești, în culegerea lui Nicolae Vellara, despre care s-a mai vorbit.²⁹

Dăm titlul complet al poemului dedicat Englesilor și Belgienilor de „Constantin Gehani Macedoneanul, student în matematici și filosofie” și tipărit la Cambridge în 1776: *Carmen heroico-elegiacum quod temporis praesentis circumstantiarum effectum breviter expositis exponendis, humillime offert Anglis, Belgisque philomusis generosissimis ac studiosis nobilissimis Constantinus Tzechani Macedo, matheseos et philosophiae studiosus. Cantabrigiae. Typis Academicis excudit J. Archdeacon. MDCCLXXVI.*³⁰

Johann Thunmann ne vorbește de Hagi Gehani, care îi dăduse *Protopiria* lui Cavalioti precum și informațiile despre Aromâni și Albanesi:

„D. Constantin Hagi Gehani din Moscopol m-a cinstit cu această carte rară. E un om cu multe cunoștințe, mai ales în filosofie și matematică, cu o strălucită putere de cugetare și demn de o soartă mai fericită. După ce, la un interval de trei ani, s-a oprit de două ori la această Universitate, a vizitat Leida și Cambridge și a văzut Franța și Italia, se întoarce acum în patria sa, pentru ca, prin știința pe care și-a însușit-o, să fie de folos compatrioților săi. D. Gehani mi-a dat multe informații cu privire la Vlahi și la Albanesi, la numele, întinderea, numărul, limba lor și altele.”³¹ Pe baza celor spuse de Hagi Gehani, Thunmann afirmă că la Moscopol „locuitorii vorbesc cu toții românește” („Die Einwohner reden alle wlachisch”),³² că „Valahii de dincolo de Dunăre, pe care Grecii îi poreclesc Cuțo-Vlahi, sunt un popor mare și numeros,” că ei „vorbesc același graiu ca și frații lor de dincoace de Dunăre,” că „se numesc ei înșiși Români” („Sie nennen sich selbst Rumanje”) și că „orașele din Tracia de mijloc, Macedonia și Tesalia sunt locuite, în cea mai mare parte, numai de Vlahi.”³³

Thunmann citează și cuvintele „torna, fratre,” care dovedesc, după el, prezența elementului romanic în Peninsula Balcanică în secolul al VI-lea. Iată ce explicație dă învățatul german

acestor cuvinte, servindu-se de informațiile lui Hagi Gehani: „D. Gehani m-a informat că Valahii obișnuiesc și astăzi să zică „toarnă, frate,” când roagă pe cineva să-i ajute la ridicarea unui animal răsturnat sau a poverii acestuia.”³⁴

Din aceste câteva frase vedem cât de trează era conștiința națională la acest elev al lui Cavalioti. Deși pătruns de cultura grecească, el însuși scriind în greaca clasică, învățatul moscopolean nu își reneagă originea. Acest lucru ne surprinde de sigur când ne gândim că în epoca aceea Țările românești, unde înflorește cultura grecească, erau conduse de „Fanarioți.” E posibil ca umanismul italian, reprezentat la Moscopole prin Ioan Halcheu și alți învățați, să fi jucat la Aromâni rolul pe care l-a avut umanismul polon asupra cronicarilor moldoveni în trezirea conștiinței latinității.³⁵ Nu numai Moscopolenii se duc în Italia. Iată-i și pe Mețoveni frecventând universitățile de dincolo de Adriatică. Zavira ne vorbește de ieromonahul *Trifon* „din Mețova,” care „s-a dus la Padova, unde, timp de șase ani, a studiat limbile latină și italiană, filosofia și matematica.”³⁶ A fost apoi profesor la Ianina și la Mețova.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea găsim ca director al Școlii Domnești din Iași Moldovei pe Aromânul *Nicolae Zerdzuli* (sau *Zergiu*). Zavira ne spune că „Nicolae Zerdzuli din Mețova Epirului a studiat la Ianina cu vestitul Balano Vasilopol,” că a fost profesor la școala din Tricala, timp de 12 ani, și că apoi s-a întors la Ianina, unde a studiat latina. „De acolo s-a dus la Veneția și aproape în toate Universitățile din Italia unde a stat șapte ani, studiind nu numai latina, italiana și franceza, ci și toate științele.” A fost apoi la Constantinopol, iar de aci a fost trimes la școala dela Athos, ca succesori al lui Evghenie Vulgaris. De aci, „s-a dus în Moldova, unde i s-a încredințat direcția Școlii din Iași și unde a murit în anul 1773. Pentru admirabila sa înțelepciune și pentru mulțimea limbilor cunoscute, a fost cinstit de marea favoare a generalisimului Rușilor Romanțov.”³⁷

Printre scrierile lui Zerdzuli, Zavira pomenește niște „discursuri de laudă pentru Ecaterina a II-a, Împărăteasa Rușilor.” Ca și Hagi Gehani, învățatul mețovean își îndreaptă speranțele spre protejocarea ortodocșilor din Imperiul otoman. Nicolae Zerdzuli însă nu apucă pacea dela Chiuciuc-Cainargi, iscălită în 1774.

Chesarie Daponte ne vorbește și el de învățatul mețovean: „Nicolae Zerdzuli, Mețovean, om învățat, discipol al lui Balan. A fost profesor la Sfântul Munte și la Iași.” El însă ne spune că niciuna din prevestirile lui Zerdzuli în legătură cu distrugerea împărăției otomane nu s-a realizat.³⁸

Am văzut până acum că Italia atrăgea mare parte din Aromânii care își făceau studiile în străinătate. Dionisie Mantuca, Ioan Halcheu, Ioan Halchia, Dimitrie Halchia, Dimitrie Procopiu Pamperi, Trifon din Mețova și Nicolae Zerdzuli au studiat în Universitățile italiene. Constantin Hagi Gehani se oprește însă mai mult în Germania.

Tot în lumea germană se formează și cel dintâi mare medic al nostru Ioan Nicolide, Aromân in Gramoste. Zavira, care face biografia lui Ioan Nicolide, afirmă că acesta era Român:

„Ioan Nicolide, din Gramostea Macedoniei, Vlah de neam, medic-filozof, profesor la Facultatea de Medicină și membru al Asociației medicilor din Viena Austriei. În 1781, prin decretul Împăratului Romanilor Iosif al II-lea, el devine membru al Asociației medicilor și, prin urmare, și al Academiei din Viena.”³⁹

Din cercetările d-lui dr. Valeriu L. Bologa, care s-a ocupat cel dintâi de acest medic aromân,⁴⁰ știm că Ioan Nicolide s-a născut la 14 Martie 1737, în Gramoste, că a studiat în comuna natală

și la Șiaciște și că, fără voia părinților săi, a plecat la Viena, unde după multe greutatea și-a luat doctoratul în medicină, având ca profesor pe baronul Anton de Störck. A fost numit medic al coloniei grecești din Viena și nobilitat cu numele de „de Pindo.” Știm că a fost filantrop, că ducea o viață de muncă dâră în vasta sa bibliotecă din care a donat multe cărți coloniei greco-române din Viena și că s-a stins, senin ca un înțelept, în ziua de 12 Octombrie 1828.

Tesa de doctorat a lui Ioan Nicolide, „Macedoneanul Gramostean,” susținută la Viena în 1780, are următorul titlu: *Dissertatio inauguralis physiologico-medica sistens pyogoniam quam annuente inclyta Facultate medica in antiquissima et celeberrima Universitate Vindobonensi pro doctoris gradu publicae disquisitioni submittit Joannes Nicolides Macedo Grammostensis. Disputabitur in Universitatis Palatio die mensis Novembris MDCCLXXX. Viennae, typis Matthiae Andreae Schmidt, Universitatis Typogr.*⁴¹

Conștient de originea lui românească, Ioan Nicolide a sprijinit pe tânărul Transilvănean Vasile Popp, care își pregătea doctoratul la Viena.⁴²

Aromânul *Dimitrie Darvari*, autor a o mulțime de lucrări de filosofie, gramatică, aritmetică și fizică, toate tipărite în grecește la Viena între 1785 și 1829, și-a făcut și el educația în Statele Habsburgilor. După Papadopulos-Vretos,⁴³ el s-a născut la Viena, unde tatăl său, originar din Vlaho-Clisura, avea casă de comerț. Sathas ne spune că se născuse la Clisura.⁴⁴ Acest oraș, despre care Pouqueville scrie că e „locuit de cinci sute de familii de Vlahi Dasareți, în care mare parte refugiați din Moscopole,”⁴⁵ întreținea legături comerciale intense cu Viena. Dimitrie Darvari a studiat la Pesta, Zemun, București și Halle, limbile slavă, germană, greacă și franceză.

Un alt învățat Aromân din secolul al XVIII-lea e și *Daniil Mihail Adam Hagi* „Mesio-Dacul,” din Moscopole, econom și predicator, autor al unui *Lexicon tetraglos*,⁴⁶ tipărit la Veneția, în 1794,⁴⁷ în care autorul pune pe coloane paralele frase grecești, aromânești, albanese și bulgărești. În introducere, autorul, deși se intitulează „Dac din Moesia,” îndeamnă pe Vlahi, pe Bulgari și pe Albanesi să-și părăsească „limba și obiceiurile barbare” și să devie „Romei,” adică Greci. Colonelul engles William Martin Leake reproduce acest lexic în cartea sa *Researches in Greece*, apărută în 1814, și adaugă la fiecare cuvânt aromânesc corespondentul latin sau italian, pentru ca să se vadă, cum spune el, „asemănarea limbii române cu latina și italiana”⁴⁸: „*Tumnitzeu* (dominus) *fetze* (fece) *tzerru* (caelum), *loklu* (locus), *soarle* (sole), *luna* (luna), *stiale* (stelle) și *taפוia* (poi) *ursi amaria* (mare), *peltzile*, *reure* și *skoasire peskili* (pesci)”⁴⁹ etc.

Bogățiile acumulate în Moscopole nu puteau însă să nu ispitească triburile musulmane din regiunile vecine rămase sărace, care, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, profitând de situația turbure din Imperiul otoman, au atacat metropola românilor balcanice prădând-o și distrudând-o.

După distrugerea comunei lor, Aromânii moscopoleni s-au stabilit în multe orașe din posesiunile Habsburgilor. La Viena exista o numeroasă colonie aromânească cu o biserică a ei. Capitala Habsburgilor devenise în secolul al XVIII-lea pentru lumea Europei sud-estice metropola culturală unde se putea lua contact cu ideile apusene.⁵⁰ Sub influența curentului istorico-filologic, care înflorea la Români din Transilvania, cu Samuel Micu, Gheorghe Șincai și Petre Maior, Aromânii moscopoleni încep să se cultive în graiul lor de acasă.

Constantin Ucuta Moscopoleanul, protopop la Poznan (Posen), în „Prusia meridională” de

atunci, tipărește la Viena, în 1797, în tipografia fraților Marchide Puiu, în aromână, însă cu litere grecești, *Noua Pedagogie sau Abecedar ușor spre a învăța pe copii carte românească*⁵¹ (titlul e în grecește), care „s-a dat la tipar pentru gloria neamului.” Spre deosebire de Daniil, Ucuta e pentru instrucțiunea în limba națională. Impresionante sunt cuvintele din prefață către cetitor, pe care le redăm în transpunere daco-română: „Primește această puțină lumină spre folosul copiilor noștri, căci cred că de mult doreai să vezi acest început al neamului nostru de a face pe copii să înțeleagă ușor ceace cu pierdere de vreme și cu greutate pricep în altă limbă.”

Pe lângă exercițiile de silabisire și de lectură, Ucuta dă în opusculul său și multe rugăciuni. Reproducem, în dialect, rugăciunea „Tatăl nostru.”

„Tată a nostru ți ești tru țeruri; las se-av'isească numa a ta. Las se v'ina amirările a ta. Las se si facă thelima a ta, de căcum n-țeru, așite și pre locu. Pânea a noastră ațea de cathe dzuă dănă-o astădzi. Și l'eartă-nă steapsile anoastre, de căcum și noi l'irtămu ațelor ți nă stipsescu. Și se nu nă aduți pre pirazmo, ma scapă-nă de ehturru; amin.”

La începutul secolului al XIX-lea, Românii macedoneni stabiliți în monarhia habsburgică sunt pe deplin conștienți de originea lor latină. Medicul Gheorghe Roja, la Budapesta, și profesorul Mihail Boiagi la Viena, publică lucrări în legătură cu limba și trecutul Aromânilor. Cultura aromânească în secolul al XIX-lea va forma însă subiectul unui alt studiu.

Dând aceste câteva pagini cu privire la învățații aromâni din secolul al XVIII-lea suntem departe de a avea pretenția că ne-am spus ultimul cuvânt. Lista învățaților poate fi completată și cu alte nume. Singurul nostru scop a fost de arunca o scurtă privire asupra stării culturale la Aromâni și de a înfățișa câteva din figurile proeminente ale elementului românesc sud-dunărean în secolul al XVIII-lea.

Am văzut că mai toți învățații aromâni de-acum două sute de ani și-au făcut studiile în marile centre universitare din Europa. Ne explicăm deci cum au putut pătrunde curente de gândire apusene în regiunile locuite de ramura sud-dunăreană a neamului nostru. Conștiința latinității și-o datoresc probabil Aromânilor studiului limbei latine și a istoriei romane în Universitățile italiene.

Dorința de a-și însuși cultura europeană îndemna pe Aromâni să colinde centrele universitare ale Apusului. De multe ori au avut de luptat cu dificultăți, au trebuit să învingă rezistența părinților. Constantin Hagi Gehani, vrând să plece la Halle pentru studii, e oprit la Viena de tatăl său, care îi interzice această călătorie. Constantin fuge, fără știrea părintelui său și se duce, „pe jos și fără bani,” la Halle. Ion Nicolide de Pindo pleacă la Viena fără voia părinților săi.

Multe sunt neajunsurile pe care le vor fi întâmpinat acești studenți idealști. Multă miserie trebuie să fi îndurat ei pentru a-și satisface setea lor de învățătură. Thunmann scrie despre Hagi Gehani că e „demn de o soartă mai fericită.” La Cambridge, studentul moscopolean scrie versuri în care se compară cu Belisarie și cere obolul studenților englesi și helgieni: „Belisarius habet jam oculos, quibus lynceis uti prout par est, misero non licet. Date ergo ei obolum!”

Pouqueville afirmă că Aromânilor de pretutindeni socotesc Italia ca țara lor de origine. El ne spune că Megalo-Vlahii din Pind „se pretind, fără a da nici o dovadă istorică, descendenți ai rămășițelor armatei lui Pompeiu, care s-au refugiat în munții Tesaliei, după bătălia dela Pharsalus.”⁵² După același învățat frances, Aromânilor moscopoleni „se socoteau urmași ai Romanilor stabiliți în Candavia de Quintus Maximus”⁵³ și toate triburile valahe „revendică, cu

mândrie, numele de Români sau Romani,” („... et toutes en général revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Romains”).⁵⁴

Această conștiință pătrunsese și în popor. Nu trebuie să ne surprindă următoarele cuvinte ale lui Pouqueville în legătură cu satul Halichi: „Halichi, singurul sat din această parte a trecătorilor, numără trei sute de familii de Valahi săraci și totuși primitori și cum-se-cade. Ca toți Aspropotamiții, ei se pretind de origine romană și se numesc *Bruzzi-Vlahi*, nume care, în limba lor, înseamnă *păștori brușiieni*. Am fost asigurat că acești păstori purtau încă, acum o jumătate de secol, o pălărie de pâslă, și ca îmbrăcăminte portul păstorilor din Latium.”⁵⁵

Toate aceste păreri pe care le aveau Aromânii cu privire la originea lor italică ne fac impresia că se datoresc învățaților lor care își făcuseră studiile în Universitățile de dincolo de Adriatică. Ceeace ne surprinde e că elementul românesc sud-dunărean are convingerea că reprezintă vechi colonii romane din Tesalia, Epir, Macedonia și Albania și că nu e venit dela Nord, din regiunile Dunării. Thunmann, întemeiat pe informațiile lui Hagi Gehani, crede că Aromânii „nu sunt veniți din Dacia,”⁵⁶ iar Pouqueville ne spune că aceștia se socotesc cei mai vechi locuitori ai Pindului: „Nu știu la ce epocă precisă s-au stabilit Valahii în Pind și nici de ce Grecii i-au supranumit Megalo-Vlahi. Totuși prima parte a acestei probleme s-ar rezolva dacă am putea aduce ca dovezi versiunile lor populare: ei ar fi acolo din timpuri străvechi.”⁵⁷

Nu e locul să discutăm aci teoria cu descendența din Abruzzi a unei părți din Aromâni. Pe noi ne interesează conștiința în legătură cu originea italică pe care o avea elementul românesc sud-dunărean acum o sută și ceva de ani.

Încheiem cu convingerea că aceste câteva pagini vor trezi oarecare interes pentru trecutul cultural al Aromânilor, asupra căruia va trebui să se scrie cândva un studiu complet.

1. François Lenormant, *Les pîtres valaques de la Grèce, lu à la séance générale de la Société d'Ethnographie*, le 21 février 1864, *Revue orientale et américaine*, IX, p. 237-255, Paris, 1865.
2. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ed. I (1820), t. II, p. 176.
3. *Ibidem*, p. 392-393.
4. Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, p. 24.
5. Const. Skenderi, *Istoria vechii și actualei Moscopole* (grecești) ed. II, p. 19.
6. Per. Papahagi, *op. cit.* p. 10, Victor Papacostea, *Teodor Anastasie Cavalioti* (extras din *Revista Istorică Română*, IV, 1931 și I, 1932); Evloghie Kurila Lavriotu, *Moscopolea și Noua ei Academie* (grecește), în rev. Grec, *Theologia*, XII.
7. Pouqueville, *op. cit.* ed. I, t. I, p. 307 nota.
8. Leake, *Researches in Greece*, p. 227.
9. E. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIII-lea siècle*, II, p. 453.
10. J. A. Fabricius, *Bibliotheca graeca* (Hamburg, 1722), XI, p. 787.
11. *Ibidem*, p. 800.
12. Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, p. 178, nota g.
13. Emile Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-e siècle*, III, p. X și 10.
14. *Ibidem*, p. X.
15. G. I. Zavira, *Nea Hellas* (grec.) p. 264; studiul nostru *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul* (1937) și recensia d-lui Const. Grecescu în *Rev. Ist. Rom.* (1937).
16. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 224-225.
17. La sfârșitul lucrării găsim totuși data „Iunie 1721”
18. J. A. Fabricius, *op. cit.*, p. 769.
19. G. I. Zavira, *op. cit.*, p. 190.
20. Culegerea lui Nic. Vellarà se găsește în biblioteca Academiei Române. V. studiul nostru *Costantin Hagi Gheorghiu Gehani din Moscopole, un învățat aromân din secolul al XVIII-lea* (extras din *Revista Istorică*, XXIII).
21. Per. Papahagi, *op. cit.* p. 31. Victor Papacostea, *Povestea unei cărți, Protopiria lui Cavalioti, Ein Unicum*, în *Omăgiu lui Const. Kirîțescu* (1937), p. 665-674.
22. J. Thunmann, *op. cit.*, p. 177-178.
23. Evghenie Vulgaris.
24. J. Thunmann, *op. cit.*, p. 178, nota 8.
25. Zavira crede că Teodor Anastasie Cavaliotul e originar din Cavala.
26. Zavira, *op. cit.*, p. 319-320.
27. Victor Papacostea, *op. cit.*
28. G. I. Zavira, *op. cit.*, p. 394-39.
29. V. Studiul nostru citat mai sus.
30. É. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIII-e siècle*, II, p. 218-219.
31. J. Thunmann, *op. cit.*, p. 179-180, nota k.
32. *Ibidem*, p. 178, nota f.

33. *Ibidem*, p. 174.
34. *Ibidem*, p. 341, nota.
35. V. Studiul nostru *Cum s-a format conștiința latinității la Aromâni?* În *Rev. Ist. XXIV*.
36. Zavira, *op. cit.*, p. 539.
37. *Ibidem*, p. 495-496.
38. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 226-227.
39. G. I. Zavira, *op. cit.*, p. 365.
40. Dr. Valeriu Bologa, *Știri despre Aromânii din Austria la începutul veacului trecut* (An. Inst. Naț. Cluj, V. p. 503-510), *Medici aromâni în monarhia habsburgică* (în *Închinarea lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 49-57). Dr. Simion Țovaru: *Un ilustru medic vienes de origine gramostean*, în *Rev. Macedoromână*, II, V. și studiul nostru recent: *Câteva precisări în legătură cu medical aromân din Viena Ioan Nicolide de Pindo* (*Rev. Ist. XXIV*).
41. É. Legrand, *op. cit.* II, p. 326.
42. I. Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasile Popp*. (An. Inst. Ist. Naț. Cluj, p. 86-143).
43. Papadopulos-Vretos, *Neoelliniki filologhia* (grec.), II, p. 259.
44. Sathas, *Neoelliniki filologhia* (grec.), II, p. 564.
45. Pouqueville, *op. cit.* t. II, p. 368-369.
46. Per. Papahagi, *op. cit.* p. 40-44.
47. Th. Capidan, *Daniil Moscopoleanul*, (*Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931).
48. W. Martin-Leake, *op. cit.*, p. 382.
49. *Ibidem*, p. 383.
50. N. Iorga, *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de L'Europe*, în *Etudes Roumaines*, III, p. 11.
51. Per. Papahagi, *op. cit.* p. 44-51, V, și N. Iorga *Note Polone* (Acad. Rom. Mem. Sec. Ist. Seria III Tom. II).
52. Pouqueville, *op. cit.* t. II, p. 151.
53. *Ibidem*, p. 392.
54. *Ibidem*, p. 153.
55. *Ibidem*, p. 190.
56. Thunmann, *op. cit.* p. 174.
57. Pouqueville, *op. cit.* t. 11, p. 153.

COLOFON

Autorul lucrării VALERIU PAPAHAĞI

Titlul lucrării ÎNVĂȚAȚI AROMĂNI
DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

**VARIANTĂ
DIGITALIZATĂ
DE** Editura Predania/
CP 67, OP 13, București
www.predania.ro
tehnoredactor/ Remus Brihac
concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREȘANIA